

دکتر حسین آقایی جنت مکان
وکیل پایه یک دادگستری

حق دفاع متهم؛ تحدید یا توسعه* (بررسی تبصره ماده ۱۲۸ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸)

چکیده

ارتکاب و وقوع بزه فرد را به فرآیند عدالت کیفری وارد می‌کند. در چرخه عدالت افراد مختلفی نقش بازی می‌کنند، از جمله متهم و در مقابل او نماینده قوای حاکم که از امکانات و اختیارات فراوانی در برابر وی برخوردار است. دادستان و قاضی منسوب و وابسته به حکومت هستند و متهم یکباره در مقابل نمایندگان قوای حکومت قرار می‌گیرد. چنانچه تدبیری اندیشیده نشود و به موازات اختیارات و بهره‌مندی از امکانات به متهم قدرت دفاع از خود داده نشود تا بتواند بی‌گناهی خود را اثبات برساند یا مانع از اجحاف و ستم بیش از حد به خود گردد ممکن است از سوی حاکمیت به ناحق مورد ستم قرار گیرد. بویژه در جرایمی که به ساختار و قوای حکومت مربوط هستند و قضات در دفاع از حاکمیت و مجازات متهمان از خود افراط می‌ورزند. کلید واژه‌ها: حق، دفاع، متهم، تبصره ماده ۱۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری.

مقدمه

در برابر تجهیز نمایندگان حکومت باید به متهم نیز اجازه دفاع از خود داده شود. اما

تضمین حق دفاع به تنهایی کافی نیست بلکه کیفیت و چگونگی استفاده از حق دفاع نیز مهم به نظر می‌رسد. در حال حاضر، حق دفاع متهم و برخورداری از یک دادرسی منصفانه و عادلانه در اسناد بین‌المللی و قوانین اساسی و عادی کشورها پیش‌بینی و تضمین شده است. با این حال، قوانین همه کشورهای به طور یکسان با حقوق متهمان برخورد نکرده و در برخی موارد تزییقات و تحدیداتی را برای بهره‌مندی از این حق برقرار می‌کنند.

محدودیت‌های فوق باعث می‌شود که اصل حق دفاع متهم و لوازم آن مورد تردید قرار گیرد. حقوق دفاعی متهم مصادیق فراوانی دارد: از جمله، حق برخورداری از دادرسی منصفانه و عادلانه، رسیدگی توسط قاضی بی‌طرف و مستقل، معقول بودن مدت رسیدگی، علنی بودن رسیدگی، حق استفاده از معاضدت و کیل، حق برخورداری از خدمات رایگان مترجم و...

در این نوشتار کوتاه تنها یکی از مصادیق حقوق متهم یعنی حق دفاع متهم از طریق استفاده از معاضدت قضایی و کیل دادگستری مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. در بین سایر لوازم حق دفاع این حق از اهمیت بیشتری برخوردار است. زیرا بهره‌مندی از این حق برابری را در مقابل دادستان و سایر نمایندگان حکومت ایجاد می‌کند و به وضعیتی منجر می‌شود که به آن «تساوی سلاح‌ها» گفته می‌شود.^{*} تعریف حق دفاع متهم و جایگاه آن در اسناد بین‌المللی و ملی، بهره‌مندی از آن در مراحل مختلف دادرسی کیفری، محدودیت‌ها و تزییقات استفاده از این حق و نیز ضمانت اجرای عدم استفاده از آن مورد مطالعه این نوشتار مختصر خواهد بود.

تعریف حق دفاع متهم

حق دفاع متهم نسبت به قواعد دادرسی منصفانه و عادلانه رابطه عام و خاص مطلق دارد. حق دفاع یکی از لوازم محاکمه عادلانه و منصفانه است. حق دفاع به معنای عام در

* در میان آمریکایی‌ها گفته می‌شود که دادرسی کیفری باید جنگی میان دولت و متهم باشد. بعضی نیز شبیه به این، یعنی موازنه قوا، را دادرسی کیفری می‌دانند. رک: امیدی، جلیل. دادرسی کیفری به عنوان حقوق بشر. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. ش. ۴۴، ص ۱۶.

بردارنده «مجموعه تضمین‌های قانونی و قضایی است که در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی برای افرادی که در مظان ارتکاب جرم قرار می‌گیرند، در سراسر یک رسیدگی کیفری و با هدف اتخاذ تصمیم عادلانه - به دور از اشتباهات قضایی - منظور گردیده است.^{*} حق بهره‌مندی از معاضدت قضایی وکیل دادگستری با حق دفاع متهم نیز رابطه عام و خاص مطلق را دارد. به عبارت دیگر، استفاده از معاضدت قضایی وکیل یکی از لوازم حق دفاع متهم است. حق محاکمه منصفانه به اصل تساوی سلاح‌ها اشاره دارد.

حق دفاع متهم در اسناد بین‌المللی و ملی

در اینجا به اسناد بین‌المللی اشاره می‌شود که از نظر حقوق ایران اعتبار قانونی و اجرایی دارند. اعلامیه حقوق بشر یکی از این اسناد است زیرا دولت ایران عضو منشور سازمان ملل متحد و اعلامیه جهانی حقوق بشر است. برابر بند اول ماده یازدهم اعلامیه حقوق بشر حق دفاع برای هر متهم شناخته شده است.

«هر کس به بزهکاری متهم شده باشد بی‌گناه محسوب خواهد شد تا وقتی که در جریان یک دادرسی عمومی که در آن کلیه تضمین‌های لازم برای دفاع او تأمین شده باشد، تقصیر او قانوناً محرز گردد.»

دفاع حق متهم است و حق دفاع لوازمی دارد که آن لوازم باید تأمین و تضمین شود. یکی از تضمین‌ها ضرورت شرکت و مداخله وکیل دادگستری در دادرسی می‌باشد. در بند ۳ ماده ۱۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی نیز حق بهره‌مندی از خدمات قضایی وکیل مورد تأکید قرار گرفته است. در بند ۳ ماده فوق آمده است: هر کس متهم به ارتکاب جرمی گردد با تساوی کامل لااقل حق تضمین‌های زیر را خواهد داشت:

الف)...

د) در دادگاه حاضر شود و شخصاً یا به وسیله وکیل منتخب خود از خود دفاع کند و در صورتی که وکیل نداشته باشد حق داشتن یک وکیل به او اطلاع داده شود و در

* - آشوری، محمد عدالت کیفری (مجموعه مقالات)، تهران: گنج دانش، چاپ نخست، ۱۳۷۶، صص ۱۴۳ -

مواردی که مصالح دادگستری اقتضا کند از طرف دادگاه رأساً برای او وکیلی تعیین شود که در صورت عجز او از پرداخت حق الوکاله هزینه‌ای نخواهد داشت.

قانون اساسی ایران نیز در اصل ۳۵ به یکی از مهمترین اصول دفاعی که عبارت است از حق برخورداری از وکیل اشاره کرده است. اصل فوق صراحتاً اعلام می‌دارد:

«در همه دادگاه‌ها طرفین دعوی حق دارند، برای خود وکیل انتخاب کنند و اگر توانایی انتخاب وکیل را نداشته باشند باید برای همه آنها امکانات تعیین وکیل فراهم گردد.

نقش وکیل در کلیه مراحل دادرسی مهم و تعیین کننده است. وکیل می‌تواند به دادسرا و دادگاه در رسیدن و دستیابی به حقیقت کمک کند و ضمن تسهیل تصمیم‌گیری قضایی از اشتباهات قضایی نیز جلوگیری کند. استفاده از خدمات حقوقی وکیل در دادسرا دیرتر از دادگاه‌ها پذیرفته شده است و به نظر نویسندگان آیین دادگستری کیفری این امر ریشه در نظام تفتیشی حاکم بر تحقیقات مقدماتی در قرون ۱۸ و ۱۹ دارد. نقش وکیل را در مراحل مختلف دادرسی کیفری مورد بررسی قرار می‌دهیم. به محدودیت‌های حضور وکیل در دادرسی‌ها اشاره می‌کنیم و در پایان نیز ضمانت اجرای عدم مشارکت وکیل در دادرسی را بیان می‌کنیم.

حق دفاع متهم در مراحل مختلف دادرسی

در مرحله تحقیقات مقدماتی

حضور وکیل در جلسه رسیدگی دادگاه و دفاع از متهم سابقه‌ای طولانی دارد، اما استفاده متهم از معاضدت قضایی وکلا در مرحله تحقیقات مقدماتی با تردیدهایی در طول تاریخ روبرو بوده است.*

حق استفاده از معاضدت قضایی وکیل دادگستری برای اولین بار در تبصره ماده ۱۱۲ قانون آیین دادرسی کیفری سابق پیش‌بینی شده بود. ماده فوق در این زمینه مقرر می‌داشت:

* - آشوری محمد. آیین دادرسی کیفری. تهران: انتشارات سمت. ص ۸۸.

ماده ۱۱۲ - ...

تبصره: متهم می‌تواند یک نفر از وکلای رسمی دادگستری را همراه خود داشته باشد وکیل متهم بدون مداخله در امر تحقیق پس از خاتمه بازجویی می‌تواند مطالبی را که برای روشن شدن حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قوانین لازم بداند به بازپرس تذکر دهد اظهارات وکیل در صورتجلسه منعکس می‌گردد.

در حال حاضر ماده ۱۲۸ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸ جانشین آن شده است. ماده فوق نیز در این زمینه مقرر می‌دارد: ماده ۱۲۸ - متهم می‌تواند یک نفر وکیل همراه خود داشته باشد. وکیل متهم می‌تواند بدون مداخله در امر تحقیق پس از خاتمه تحقیق مطالبی را برای کشف حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قوانین لازم بداند به قاضی اعلام کند. اظهارات وکیل در صورتجلسه منعکس می‌شود.

تبصره: در مواردی که موضوع جنبه محرمانه دارد یا حضور غیرمتهم به تشخیص قاضی موجب فساد گردد و همچنین در خصوص جرایم علیه امنیت کشور حضور وکیل در مرحله تحقیق با اجازه دادگاه خواهد بود.*

اولین تفاوت بین دو ماده فوق این است که در ماده قید «رسمی دادگستری» حذف شده است حذف قید فوق خطر تفسیر برای حضور افراد فاقد صلاحیت را فراهم می‌سازد.** آنچه از ماده ۱۲۸ استنباط می‌شود این است که نقش وکیل در حال حاضر در مرحله تحقیقات مقدماتی در حقوق ایران از آنچه در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۲۹۰ پیش‌بینی شده بود، کمتر است و با توجه به تبصره آن ماده محدودتر هم شده است. در واقع حق دخالت وکیل به حق مشاوره به موکل خود تبدیل شده است. زیرا وکیل نمی‌تواند در تحقیقات دخالت کند، روند تحقیقات را تغییر دهد، بلکه تنها می‌تواند به صورت محدود اظهار نظر کند.

* - این ماده در سال ۱۳۸۲ به موجب ماده واحده قانون اصلاح ماده ۱۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری اصلاح شد.

** - اداره حقوقی قوه قضاییه در یک نظریه مشورتی به شماره ۱۳۷۰/۱۲/۲۶-۷/۵۵۰۶ مسیر را برای چنین تفسیری مسدود کرده است.

محدودیت‌های حضور وکیل در دادسرا

۱. منع حضور وکیل در این مرحله را مستند به فسادآور بودن آن کرده است که هم می‌تواند توهین‌آمیز باشد و هم ضابطه‌ای کشدار و قابل تفسیری است که هر چیزی می‌تواند مصداق آن به شمار رود. در مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام مصوب ۱۳۷۰/۷/۱۱ شأن وکیل هم‌تراز شأن قاضی شناخته شده است. بکارگیری اصطلاحاتی نظیر فسادآور بودن حضور وکیل به هیچ وجه صحیح نیست. قانونگذار باید از عبارات غیر توهین‌آمیز استفاده کند.

۲. ضابطه «جنبه محرمانه داشتن» معیاری کشدار و کلی است چنانچه تحقیقات محرمانه باشد، قاضی تحقیق حق ممانعت و جلوگیری از حضور وکیل را دارد که در این صورت چیزی باقی نمی‌ماند که وکیل بتواند در آن مداخله کند. تحقیقات محرمانه از ویژگی‌های نظام تفتیشی است.

اولین سؤالی که مطرح می‌شود این است که موارد محرمانه چه مواردی هستند؟ اداره حقوقی قوه قضاییه در نظریه مشورتی خود به شماره ۷/۷۳۷۹ - ۳۰/۹/۱۳۷۹ آورده است:

منظور از موارد محرمانه در تبصره ماده ۱۲۸ ق.آ.د.ک موارد مذکور در بندهای سه‌گانه ماده ۱۸۸ همان قانون است. لکن به نظر می‌رسد دامنه موارد محرمانه به آنچه در ماده ۱۸۸ پیش‌بینی شده، محدود نباشد زیرا تشخیص محرمانه بودن به عهده قاضی محول است و می‌تواند قلمرو آن را گسترش دهد.

۳. محدود بودن حضور وکیل در جرایم علیه امنیت کشور و منوط کردن آن به اجازه دادگاه خلاف اصل است و به تعبیری استثنایی کلی است که در صورت اجرا دخالت وکیل را بیهوده می‌سازد.

جرایم علیه امنیت کشور چه جرایمی هستند؟ آیا منظور جرایمی است که در مواد ۴۹۸ تا ۵۱۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ آمده است. در پاسخ باید گفت جرایم علیه امنیت کشور، اعم از امنیت داخلی یا خارجی محدود به موارد مذکور در مواد پیش‌گفته نیست، بلکه مواردی نظیر جرم محاربه (ماده ۱۸۳ به بعد) و تبانی برای اقدام علیه امنیت کشور (ماده ۶۱۰) می‌تواند مصداق جرایم علیه امنیت کشور باشند.

جالب اینکه در جرایم علیه امنیت کشور یک طرف آن حاکمیت است که احتمال نقض حقوق متهم بسیار زیادتر است و حضور وکیل بسیار ضروری است در حالی که قانونگذار آن را نیز محدود کرده است.

علاوه بر ایرادات فنی که به ماده ۱۲۸ و تبصره آن وارد است بی شک محدودیت‌های مذکور در این ماده و بخصوص تبصره آن مغایر با حقوق دفاعی متهم برای استفاده از معاضدت قضایی وکیل دادگستری و نیز از اشکالات نظام حقوقی ایران است. این ماده در نظام حقوقی ایران تازگی دارد و مغایر با موازین حقوق بشر است بویژه اینکه تشخیص این موارد را به عهده دادگاه محول کرده است.

در پرونده‌های کیفری، مرحله تحقیقات مقدماتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است در صورتی که تحقیقات به درستی انجام نگردد می‌تواند مسیر پرونده را تحت الشعاع قرار دهد. تضمین سلامت و صحت آرای دادگاه‌ها مستلزم این است که تحقیقات جنایی دقیق‌تر و بی طرفانه‌تر و به صورت توافقی انجام شود.

در برخی کشورها نظیر آمریکا علاوه بر پذیرفتن حضور وکیل در مرحله تحقیقات، پلیس و سایر مراجع تحقیق مکلف به اعلام حق داشتن وکیل و حتی رعایت حق سکوت متهم - رأی دیوانعالی کشور آمریکا (۱۷۹۶) - (Right of silence) هستند.* ماده ۵۸ قانون پلیس و ادله کیفری انگلیس، حق مظنون را در استفاده از معاضدت قضایی وکیل مدافع، از همان لحظه که تحت نظر پلیس قرار می‌گیرد، پذیرفت.** در فرانسه نیز ماده ۴-۶۳ قانون آیین دادرسی کیفری نوین امکان استفاده از وکیل مدافع از همان آغاز تحت نظر قرار گرفتن را مورد پذیرش قرار داده است.***

جالب اینکه برای عدم حضور وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی هیچ گونه ضمانت اجرایی در نظر گرفته نشده است. توسعه اختیارات دادرسی و دادگاه و عدم پیش‌بینی ضمانت اجرا برای سوءاستفاده از این اختیارات تهدیدکننده حق دفاع متهم است.

* - آشور محمد. آیین دادرسی کیفری. تهران: «انتشارات سمت». ص ۱۱۳. ارفع زنگنه، جهانبخش. «رأ دیوان کشور ایالات متحده در مورد اعتراف و حق داشتن وکیل در مراحل اولیه بازجویی». مجله کانون وکلا، ش ۱۰۴، ص ۲۴-۳۱.

** - آشوری، محمد. همان.

*** - همان.

بنابراین، در مرحله تحقیقات مقدماتی متهم می‌تواند تنها یکی از این دو راه حل را انتخاب کند، نخست: خود به دفاع و دفع اتهام از خود پردازد، دوم: با هزینه خود وکیل انتخاب کند تا از او دفاع کند. در مرحله تحقیقات مقدماتی متهم حق استفاده از معاضدت و خدمات قضایی رایگان وکلای دادگستری را ندارد.

سؤالانی که مطرح است اینکه آیا متهم یا وکیل او حق دارند انجام تحقیقات خاصی را از قاضی درخواست کنند؟ آیا قاضی مکلف به قبول این گونه تقاضاهاست یا خیر؟ در قانون آیین دادرسی کیفری راه‌حلی برای پاسخ به این سؤالات ارایه نشده است. لکن در نظام حقوقی کامن لا قاضی باید به درخواست متهم یا وکیل او درخصوص انجام تحقیقات مورد درخواست پاسخ مثبت بدهد.

بنابراین، حق دفاع متهم از طریق استفاده از معاضدت قضایی وکیل دادگستری نسبت به قبل از انقلاب به طور اساسی محدودتر شده است و در برخی موارد وجود این حق را بیهوده ساخته است.

حق حضور وکیل در مرحله دادرسی و صدور حکم

هرچند در مورد دخالت وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی با تردید نگریده می‌شود اما در مورد دخالت وکیل در دادگاه و مرحله رسیدگی تردیدی وجود ندارد بلکه با اقبال بیشتری روبرو شده است. برخی حقوقدانان نیز سعی دارند تا اصل ۳۵ قانون اساسی را طوری تفسیر کنند که دامنه اجرای آن را تنها به رسیدگی محدود کنند و آن را قابل تسری به مرحله تحقیقات مقدماتی که از سوی دادسرا انجام می‌شود نمی‌دانند. استفاده از معاضدت وکیل در جلسه رسیدگی دادگاه و دفاع از متهم سابقه طولانی‌تری از دادسرا دارد.

در مرحله رسیدگی و صدور حکم متهم از امکانات بیشتری برای استفاده از معاضدت قضایی وکیل دادگستری برخوردار است. به همین دلیل قانون آیین دادرسی کیفری فصل دوم از باب دوم را به وکالت در دادگاه‌ها اختصاص داده است. در مرحله رسیدگی دادگاه و صدور حکم متهم یا شاکی می‌تواند به سه طریق به دفاع از خود اقدام کند.

نخست: همانند مرحله تحقیقات مقدماتی متهم می‌تواند شخصاً به دفاع و دفع اتهام

از خود بپردازد. دوم: متهم می‌تواند با انتخاب وکیل و معرفی به دادگاه به دفاع از خود بپردازد. سوم: در صورت عدم توانایی انتخاب وکیل حق دارد از دادگاه بخواهد که برای وی وکیل تعیین کند.

۱. انتخاب وکیل

براساس ماده ۱۸۵ قانون آ.د.ک ۱۳۶۸: در کلیه امور جزایی طرفین دعوی می‌توانند وکیل یا وکلای مدافع خود را انتخاب و معرفی کنند. در این ماده به تعداد وکلا هیچ اشاره‌ای نشده است و در واقع، محدودیت تعداد وکلا حذف شده است که امری کاملاً پسندیده است.

۲. وکیل تسخیری

مطابق ماده ۱۸۶ قانون آ.د.ک: متهم می‌تواند از دادگاه تقاضا کند وکیلی برای او تعیین کند، چنانچه دادگاه تشخیص دهد متهم توانایی انتخاب وکیل را ندارد از بین وکلای حوزه قضایی و در صورت عدم امکان از نزدیک‌ترین حوزه مجاور وکیلی برای متهم تعیین خواهد کرد...

اصل الزامی بودن حضور وکیل در دادرسی‌های کیفری در اکثر کشورهای جهان پذیرفته شده است. در ایران نیز هرچند اصل الزامی بودن شرکت وکیل پذیرفته شده است اما موارد آن محدود شده است. تبصره اول ماده ۱۸۶ نیز با اشاره به موارد الزامی بودن شرکت وکیل آن را به موارد زیر محدود کرده است.

تبصره ۱- در جرایمی که مجازات آن به حسب قانون، قصاص نفس، اعدام، رجم و حبس ابد می‌باشد چنانچه متهم شخصاً وکیل معرفی نکند تعیین وکیل تسخیری برای او الزامی است مگر در خصوص جرایم منافی عفت که متهم از حضور یا معرفی وکیل امتناع ورزد.

قسمت آخر تبصره ۱ ماده ۱۸۶ نیز قابل انتقاد به نظر می‌رسد زیرا در جرایم منافی عفت که می‌تواند مستلزم مجازات اعدام باشد نیز تعیین وکیل لازم و ضروری است.*

* - ظاهراً این قسمت به خاطر ایراد شورای نگهبانی مبنی بر اینکه تأکید اسلام بر حرمت اشاعه فحشا و مفساد اجتماعی و لزوم جلوگیری از آن اضافه شده است. حال آنکه حفظ حیات و جان انسان‌ها از هر حرمتی بالاتر است.

انتقاد دیگری که به ماده ۱۸۶ وارد است این است که چرا حق درخواست تعیین وکیل تسخیری به شاکی داده نشده است. برخی نویسندگان محدود کردن موارد الزامی بودن حضور وکیل را مغایر حقوق دفاعی متهم می‌دانند.^{۳*} از همین رو، حقوق‌دانان توسعه موارد الزامی بودن وکیل را به حبس‌های بیش از سه سال و قطع عضو را پیشنهاد می‌کنند.^{۳*}

حضور الزامی وکیل در دادرسی پیشتر در رأی وحدت رویه دیوانعالی کشور نیز مورد تأکید قرار گرفته بود که به نظر می‌رسد ماده مزبور جانشین رأی وحدت رویه فوق شده است.

ضمانت اجرای عدم مشارکت وکیل در دادرسی نیز در تبصره دو ماده واحده قانون انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوی مصوب ۱۳۷۰ مجمع تشخیص مصلحت نظام پیش‌بینی شده است. تبصره فوق در این زمینه مقرر می‌دارد: هرگاه به تشخیص دیوانعالی کشور، محکمه‌ای حق وکیل گرفتن را از متهم سلب کند، حکم صادره فاقد اعتبار بوده و برای بار اول موجب مجازات انتظامی درجه ۳ و برای مرتبه دوم موجب انفصال از شغل قضایی می‌باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

قانونگذار در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸ به سمت تحدید و تضییق حق دفاع متهم از طریق استفاده از معاضدت قضایی وکیل دادگستری گام برداشته است. نادیده گرفتن حق برخورداری آزادانه و کامل از معاضدت قضایی وکیل دادگستری و خدمات وی در طور رسیدگی‌های کیفری (از مرحله تحقیق تا مرحله رسیدگی و صدور حکم) باعث تضییع حقوق متهمان و تحمیل هزینه‌های سنگین به دولت و جامعه برای جبران خساراتی است که از سوء برداشت‌های قضایی حاصل می‌شود؛ اشتباهاتی که چنانچه وکیل در کلیه مراحل روند رسیدگی کیفری حضور داشته باشد می‌تواند بسیار کمتر از

* - محمودی جانکی، فیروز. علوم جنایی (گزیده مقالات آموزشی برای ارتقای سطح دانش دست‌اندرکاران مواد مخدر در ایران) تهران: انتشارات سلسبیل، چاپ نخست، ۱۳۸۴.

** - آخوندی، محمود. آیین دادرسی کیفری (اندیشه‌ها)، تهران: انتشارات مجد: جلد چهارم، ص ۲۲۰.

آنچه اکنون وجود دارد، باشد.

۱. دفاع باید به وسیله اهل فن، صاحبان تخصص، بصیر و آگاه بعمل بیاید. انتخاب وی باید با حساب و کتاب باشد. انتخاب وکیل از طریق ماده ۱۸۷ و از بین غیر فارغ التحصیلان رشته حقوق تهدید حق دفاع متهم است.
۲. وکالت در دادگستری باید طبقه‌بندی و دو مرحله‌ای باشد. شرکت وکلای جوان و کم‌تجربه نیز نوعی لطمه زدن به حق دفاع متهم است.
۳. امنیت قضایی وکلا باید تضمین شود. حضور وکیل و ترس وی از بیان حقایق و دفاع آزادانه از موکل حق دفاع متهم را تأمین نمی‌کند.
۴. حضور وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی در برخی از جرایم با اهمیت الزامی و اجباری باشد. حق تعیین وکیل تسخیری برای متهم نیز در نظر گرفته شود.
۵. برای جمع‌آوری تحقیقات بدون حضور وکیل مدافع ضمانت اجرایی در نظر گرفته شود.
۶. مرحله اجرای احکام مرحله پیچیده‌ای است؛ اجرای صحیح احکام می‌تواند اهداف مجازات‌ها را برآورده سازد. حضور وکیل در مرحله اجرای احکام در برخی جرایم باید الزامی باشد.